

Олександр Ресент (м. Київ), Володимир Великочий (м. Івано-Франківськ)

Національно-демократична революція на західноукраїнських землях 1914–1923 рр.: до проблеми концепту

У статті головна увага приділяється з'ясуванню основних здобутків «вузьких місць» та перспектив подальшого вивчення комплексу питань, пов'язаних з державотворчими процесами у Галичині за воєнно-революційної доби 1914–1923 рр.

Ключові слова: Західноукраїнська Народна Республіка, Листопадове 1918 р. повстання, «Листопадовий зрив».

Oleksandr Reient, Volodymyr Velykochyi

National-democratic revolution in west ukrainian lands in 1914–1923: conceptual analysis

The cornerstone of the renewed concept of a national-democratic revolution in West Ukrainian lands is its perception and design in the context of the general continental process of the European peoples' struggle for their national liberation and state self-affirmation during the First World War. Within the framework of this approach, the lower boundary of the process (national liberation struggle in the West Ukrainian lands) and the phenomenon (November 1918, the national democratic revolution) should not only be united, but also mutually determined. Moreover, they should be considered in the context of continuity and subsequence. Hence, in this case the possible use of the term «National democratic revolution in the West Ukrainian lands of 1914–1923» is being analyzed in the article.

On one hand, thanks to such an interpretation of the chronological boundaries of the national-democratic revolution in the West Ukrainian lands, logically there arises the need to clarify the boundaries of the entire Ukrainian revolution of the second or third decade of the 20th century. First of all, because its constituent and integral part is the revolutionary events in the West Ukrainian lands of this period. On the other hand, it is these events that extend the boundaries of the actual Ukrainian revolution on its national scale, and establish its paradigm as a national liberation, national-state, and community-unity one.

Key words: West-Ukrainian People's Republic, November 1918 uprising, «November Fall».

У час відзначення сторіччя Української революції, утворення Західноукраїнської Народної Республіки об'єктивно обумовленою є проблема узагальнення здобутків національної історіографії з вивчення її історії, концептуального осмислення цих складних феноменів, уточнення термінологічного апарату, хронологічних аспектів. Формування обґрунтованого концепту Української революції має сприяти його органічній інтеграції в сучасний національний історичний наратив і, зрештою, забезпечувати його логічну стрункність та монолітність.

Події революційного характеру початку ХХ століття на західноукраїнських землях однозначно розглядаються істориками як невід'ємна складова Української революції. За більше, ніж сто років нагромадився чималий пласт історичної та історико-мемуарної літератури, яка за сукуп-

ністю своєї емпірично-документальної бази і теоретико-методологічних розробок фактично оформилася в українській історіографії в окремий «зунрознавчий» напрям. Водночас, невирішеними з точки зору наукового дискурсу залишаються проблеми так званого «паралелізму в Українській революції», реалізації ідеї соборництва нації не лише в контексті територіального об'єднання, а й синхронізації всіх напрямів державного будівництва: у військовій, політичній, соціокультурній, економічній сферах, визначення хронологічних меж самої Революції, зрештою – її взаємозв'язку і взаємовпливу з іншими революціями на континенті (як от в Центральній-Східній Європі, так і з революцією Російською). Означені та низка інших проблем, на нашу думку, потребують серйозного уточнення і кардинального переосмислення.

У загальному контексті історії України Листопадова національно-демократична революція 1918 р. започаткувала процес створення Західноукраїнської Народної Республіки. Остання розглядається у трьох головних проекціях: 1) як складова українських визвольних змагань, передусім ХХ ст.; 2) як унікальний досвід національного державотворення; 3) як складова Української революції. З іншого боку, ЗУНР – постає як доволі автономне і своєрідне явище, в якому сублимовані специфічні національні, політичні, військові, соціальні, економічні, релігійні компоненти.

Окремі аспекти історії ЗУНР частково піддавалися спеціальному історіографічному аналізу¹. У цій статті зосередимося на з'ясуванні лише основних здобутків (особливо останніх років), «вузьких місць» та перспектив подальшого вивчення комплексу питань, пов'язаних з державотворчими процесами.

Видається, що за публікаціями з історії ЗУНР, які з'явилися упродовж трьох останніх десятиліть в Україні, можна відстежувати динаміку трансформаційних процесів вітчизняної пострадянської історіографії. Це стосується як оновлення наукового інструментарію і теоретико-методологічних засад досліджень, так і нарощування джерельної бази, інституційного оформлення цієї дослідницької ніші. Цей процес започаткували львівські й івано-франківські історики радянської школи, за ними пішли дослідники молодшої генерації, а також учені з інших регіонів України.

Насамперед слід констатувати еволюцію в термінології. Відмовившись від «старих» трактувань ЗУНР і Листопадового 1918 р. повстання як «контрреволюційних», «антинародних», «буржуазно-демократичних» та інших радянських

рудиментів, вчені суверенної України аргументували їх «національно-демократичний» характер. Так розпочиналася зміна парадигм із радянської соціально-класової на державницьку національно-патріотичну в оцінці революційних подій у Галичині.

На тлі наростання потоку публікацій академічного і науково-популярного характеру помітними кроками в нарощуванні знань з історії ЗУНР стали монографічні і дисертаційні дослідження Б. Тищика і О. Вівчаренка (1993), М. Литвина і К. Науменка (1995), М. Сеньківа, І. Думинця (1996), С. Макарчука (1997), М. Литвина (1998), Л. Дещинського (1998), В. Кондратюка і В. Регульського (1998), О. Красівського (1998, 2000), А. Панчука (2000), О. Павлишина (2001), колективні праці «Західно-Українська Народна Республіка: Історія» за редакцією О. Карпенка (2001), «Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Ілюстрована історія» під керівництвом М. Кугутяка (2008) та інші. Важливим стимулом розгортання зазначеного процесу стали наукові конференції в Івано-Франківську, Львові, Тернополі з нагоди 75-ї, 80-ї, 85-ї, 90-ї, 95-ї річниць ЗУНР. Видані за їх підсумками матеріали² відображають еволюцію і науковий алгоритм переосмислення цієї проблеми.

Паралельно з цим розвивалася і поглиблювалася тенденція, коли ЗУНР стала розглядатися як невід'ємна складова феномену Української революції. Про масштабність таких зрушень свідчить факт захисту в 1990-х роках близько 150 докторських і кандидатських дисертацій з революційної тематики 1917–1920 рр.³ Ця динаміка не спадала і в наступні роки. За нашими підрахунками, лише за період від 2006 до 2011 рр. було захищено 171 дисертацію, серед них – 25 докторських.

¹ *Великочий В.* Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР: монографія. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – 278 с.; *Великочий В.* Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр.: монографія. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ Центру інформаційних технологій Прикарпатського нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2009. – 812 с.; Галичина. Науковий і культурно-просвітній красназничий часопис. До 95-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. 2014. Ч. 25–26. 420 с.

² Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західноукраїнської Народної Республіки, 1–3 листопада 1993 р.: матеріали. Івано-Франківськ, 1993. – 175 с.; Західно-Українська Народна республіка: історія і сучасність // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6. – 374 с.

³ *Великочий В.* Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР: монографія. Івано-Франківськ: Плай, 2003. – 278 с.; *Великочий В.* Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр.: монографія. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ Центру інформаційних технологій Прикарпатського нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2009. – С. 5.; ЗУНР: історія, постаті, чин: бібліогр. покажч. / ОУНБ ім. І. Франка; уклад. В. Дволітка; ред. Г. Горбань; авт. вступ. ст. І. Монолатій; відп. за вип. Л. Бабій. – Івано-Франківськ, 2018. – С. 5.

Таким чином, починаючи з кінця 1990-х років, національна історична наука інтенсивно наповнюється джерелознавчими, конкретно-історичними, історіографічними працями про революційні події на західноукраїнських землях. Значний їх сегмент становив доробок безпосередніх учасників та свідків подій, державних і громадських діячів, які в радянський період були малодоступними не те що пересічному читачеві, а й професійним історикам: К. Левицького, М. Лозинського, І. Макуха, І. Сохоцького, Л. Цегельського, М. Чубатого та інших⁴. Вітчизняні вчені отримали можливість ознайомитися також з працями українських вчених діаспори, західноукраїнських авторів міжвоєнного періоду, присвячених революційним подіям в Україні. На їх основі розпочалося спеціальне вивчення феномену ЗУНР, результатом чого стала поява сотень наукових, науково-популярних, археографічних видань⁵.

Однією з відмінних рис сучасної української історіографії історії ЗУНР стало те, що до кінця 1980-х років на процес їх осмислення суттєво вплинули не стільки теоретико-методологічні пошуки, в яких пануючою засадою залишався позитивізм, скільки обставини ідейно-політичного характеру, які, передусім і спонукали до дискурсу довкола різних наукових проблем. При цьому домінуючою парадигмою залишався україноцентризм, який виріс з романтичної історіографії попередньої доби й адаптувався до нових віянь часу та суспільних викликів. На тлі дискурсу про «кризові явища» у сучасній вітчизняній історіографії відбувається якісно нове зрушення у бік вивчення всього комплексу проблем, пов'язаних із цією темою. Долаючи стереотипи й інертність впливів попередніх періодів, сучасні історики пропонують нові методологічні підходи й теоретичні моделі інтерпретації емпіричного матеріалу та прагнуть, спираючись на традиції української історіографії та постмодер-

ністські виклики західної історичної науки, переосмислити складний і суперечливий феномен суспільно-політичних процесів у Галичині за воєнно-революційної доби 1914–1923 рр.

Оформлення дослідницьких зусиль у сегменті революційних подій у Західній Україні в самодостатній напрям ставить на порядок денний питання про переоцінку і навіть деконструкцію деяких теоретичних побудов, глибокого переосмислення окремих компонентів концепту історії ЗУНР, удосконалення інтерпретаційного інструментарію.

Чому, зрештою, виникає питання оновлення концепту розгляду історії ЗУНР?

Ще 1993 року побачила світ стаття відомого івано-франківського вченого Олександра Карпенка «Листопадова 1918 року національно-демократична революція на західноукраїнських землях»⁶. Вона фактично стала основою нового концепту в українській історіографії, що розглядав революційні події 1918 року як початок революційних перетворень національно-демократичного спрямування на території Галичини, Буковини і Закарпаття, їх взаємозв'язку з подіями такого ж характеру на «Великій Україні». Більше того, національна революція на західноукраїнських землях ставилася у пряму залежність від виникнення і діяльності Української Центральної Ради, Гетьманської держави П. Скоропадського і виводилася на так званий «паралельний курс» з Директорією УНР В. Винниченка і С. Петлюри. Не вдаватимемось до аналізу складових цього концепту, який, вважаємо доволі обґрунтованим і ґрунтовно підкріпленим джерелами. Але при цьому слід позначити, на нашу думку, найбільш «вразливі» і навіть котроверсійні місця.

Одне з них – вже згадана «паралельна» оптика у висвітленні історії ЗУНР та національно-державних утворень часів Української революції на Наддніпрянщині. В сучасній українській

⁴ *Левицький К.* Великий Зрив / *К. Левицький*. – Львів: Червона Калина, 1931. – 150 с.; *Лозинський М.* Галичина в рр. 1918–1920. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1970. – 228 с.; *Макух І.* На народній службі. – Детройт, 1958. – 628 с.; *Сохоцький І.* Будівничі новітньої української державності в Галичині // *Історичні постаті Галичини ХІХ–ХХ ст.* – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто: Б-ка українознавства, 1961. – С. 76–247; *Цегельський Л.* Від легенд до правди. Спогади про події в Україні, зв'язані з першим листопада 1918 року. – Нью-Йорк; Філадельфія, 1960. – 313 с.; *Чубатий М.* Державний лад на Західній Області Української Народньої Республіки. – Львів, 1921. – 52 с.

⁵ *Великочий В.* Велика Східноєвропейська революція, Перша світова війна і Галичина (Українська історіографія суспільно-політичних процесів. Бібліографія). – Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. – М., 2014. – 180 с.; *ЗУНР: історія, постаті, чин: бібліогр. покажч.* / ОУНБ ім. І. Франка; уклад. В. Дволітка; ред. Г. Горбань; авт. вступ. ст. І. Монолатій; відп. за вип. Л. Бабій. – Івано-Франківськ, 2018. – 48 с.

⁶ *Карпенко О. Ю.* Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях / *О. Ю. Карпенко* // *Український історичний журнал*. – 1993. – Ч. 1. – С. 18–21.

історіографії навіть існують підстави стверджувати про існування двох окремих напрямів у вивчення історії Української революції: так звані «зунрівський» та «уенерівський». Маємо на увазі той факт, що, як правило, вчені з Західної України займаються дослідженням історії ЗУНР, а їхні колеги з інших регіонів, за рідкісним винятком, – історії Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР. До певної міри це виправдано, по-перше, регіональними «вподобаннями» конкретного дослідника, визначеними його особистими симпатіями та інтересами, напрямками діяльності тих наукових шкіл, в яких він формувався, доступністю джерел тощо; по-друге, – тими обставинами, особливостями існування в яких опинилися українські землі на момент початку національної революції, перебуваючи в складі Австро-Угорської та Російської імперій. Кожна з частин української нації, що формувалася політично на початку ХХ століття, перебувала в орбіті тих суспільно-політичних процесів, які домінували в метрополіях, були різними за своєю природою і характером.

Однак об'єднувчим чинником, на наш погляд, була та ідея, яку сповідувало політично свідоме українство по обидва боки Збруча: самостійне національно-державне існування, яке неможливо уявити, а тим більше, здійснити в умовах політичного, територіального, державного, духовного розмежування. І це яскраво проявляється у створенні та діяльності спочатку Головної української ради, Союзу визволення

України, а згодом – Загальної української ради як громадських організацій загальнонаціонального характеру, що виступали за реалізацію програми відродження національної соборної держави. Таким чином, ідея соборності, єдності, цілісності стає тією цементуючою засадою, в руслі і контексті якої і слід конструювати оновлений концепт розгляду історії ЗУНР.

Цього поки-що не можна сказати про існуючі концепції розгляду Української революції, сконструйовані і впроваджені сучасними вітчизняними вченими В. Ф. Солдатенком⁷ та В. Ф. Верстюком⁸. Перша приділяє ЗУНР незначну увагу, розглядаючи її як епізод Української революції, наголошує на окремішності процесів національно-революційного характеру на західноукраїнських землях від загальноукраїнських, акцентує на складнощах комунікацій між політиками і державними діячами ЗУНР та УНР. При цьому сама революція в Україні хоч і розглядається, як національна, однак сильно узалежнена і навіть така, що бере витoki від революції Російської. Даючи оцінку концепції Української революції В. Солдатенка, слід пам'ятати, що вона була однією з перших, в якій «зроблено вдалу спробу висвітлити малодосліджений суспільний феномен – Українську революцію 1917–1920 рр.»⁹

Концепт Української революції, запропонований В. Верстюком, знайшов своє остаточне формулювання у колективному двотомному виданні «Нариси історії Української революції», що побачило світ у 2011–2012 рр.¹⁰ Він характеризується,

⁷ Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.; Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія. – К.: Книга Пам'яті України, 1997. – 441 с.

⁸ Верстюк В. Передмова // Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року: док. і м-ли / упоряд. В. Верстюк (кер.) та ін. – К., 2003; Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради / В. Верстюк // Український історичний журнал. – 1995. – № 6. – С. 66–78; Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки 1918–1920: Документи і матеріали. У 2 т. / Ред. кол.: В. Верстюк (відп. ред.), О. Бойко, Р. Пиріг, Н. Маковська; Упорядн.: В. Верстюк (керівник), Г. Басара-Тилищак, В. Бойко, О. Бойко, А. Гриценко, О. Кудлай, Н. Маковська, О. Михайлова, Т. Осташко, О. Щусь. НАН України. Інститут історії України; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України; Дослідний інститут сучасної української історії (Філадельфія). – Т. 1. – К.: Вид-во Олени Теліги, 2006. – 688 с.

⁹ Андрусішин Б. І. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України», Видавничий центр «Просвіта», 1999. – 508 с. // УГЖ. – 2000. – № 3 – С. 137.

¹⁰ Нариси історії української революції 1917–1921 років / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк, С. В. Кульчицький, В. М. Литвин, Р. Я. Пиріг, О. П. Реєнт, О. С. Рубльов, В. Ф. Солдатенко, Ю. І. Терещенко. НАН України. Інститут історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2011. – Кн. 1. – 390 с.; Нариси історії української революції 1917–1921 років / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк, С. В. Кульчицький, В. М. Литвин, Р. Я. Пиріг, О. П. Реєнт, О. С. Рубльов, В. Ф. Солдатенко, Ю. І. Терещенко; Авт. кол.: О. Д. Бойко, В. Ф. Верстюк (керівн.), В. І. Головченко, Г. Г. Єфіменко, С. В. Кульчицький, О. І. Лупандін, О. В. Михайлова, Т. С. Осташко, О. І. Павлишин, Р. Я. Пиріг, О. С. Рубльов, В. В. Скальський, В. Ф. Солдатенко. НАН України. Інститут історії України. – Кн. 2. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2012. – 464 с.

вважаємо, більшою увагою до вирішення національного питання в Україні соборній. При цьому ЗУНР розглядається як невід'ємна складова загальнонаціонального процесу, рівноцінний чинник становлення й утвердження демократичної самостійної соборної української держави. При цьому вчений не відкидає впливу на Українську революцію подій загальноросійського масштабу, вказуючи на подібність окремих завдань і складових мети кожної, як і впливу революційних подій в Україні 1917–1921 рр. на Російську революцію.

Відмінною рисою концепту В. Верстюка є «вписування» Української революції в загальноєвропейський контекст подій, пов'язаних з Першою світовою війною, національно-демократичними революціями в Європі, повоєнним облаштуванням світу.

Основою оновленого чи нового концепту революції на західноукраїнських землях, як і на Наддніпрянщині, має стати, на нашу думку, саме розуміння причин виникнення і тенденцій розвитку Української революції як однієї з тих, що мали місце в Центрально-Східній Європі в ході і по завершенні Першої світової війни. Як і національно-державних революцій тих «бездержавних народів», які вибороли і збудували власні національні держави в часи розпаду європейських імперій: Австро-Угорської та Російської. При цьому Українська революція має потрактуватися як цілісне національне самодостатнє явище, на яке, безумовно мали вплив різноманітні чинники, зокрема, і події в колишніх метрополіях, і намагання різних державно-політичних чинників, зокрема Росії, в тій чи іншій формі перешкодити українській національній державності.

Саме з цієї точки зору *вважаємо неправомірним, розглядати утвердження радянської влади в Україні в 1917–1921 рр. як складову Української революції. Адже це була влада окупанта, не національна, а проросійська шовініс-*

тична, яка призвела до відновлення російського панування у формі СРСР до 1991 року.

Складовою частиною концепту національно-демократичної революції на західноукраїнських землях мало б стати і нове прочитання окремих подій та явищ, що мали в ній місце, як і потрактування окремих дефініцій. Маємо на увазі, до прикладу, усталену в українській історіографії дефініцію «Листопадовий зрив». Саме події 1 листопада 1918 року, пов'язані зі збройним встановленням влади українцями у Львові, сьогодні потрактовуються відповідно до концепту О. Карпенка як початок Листопадової національно-демократичної революції на західноукраїнських землях. З легкої руки одного з чільних діячів ЗУНР Костя Левицького вони отримали назву «Великого зриву»¹¹. Інші учасники і свідки подій також вживали такі дефініції, як «Листопадовий зрив», «Листопадовий чин», «Листопадовий переворот», «Листопадове повстання» тощо¹².

Однак, чи були події 1 листопада 1918 року початком революції на західноукраїнських землях? На нашу думку, – ні. Вважаємо, що революційний процес був започаткований значно раніше, ще 1914 року, про що йтиметься нижче. Початком його активної фази стало проголошення Української держави Українською Національною Радою (УНРадою) як конститувантою на так званому «з'їзді мужів довір'я» 18–19 жовтня 1918 р.¹³. Слід наголосити на тому, що саме утворення УНРади і проголошення нею Української держави в Галичині щонайменше за формою не було революційним, оскільки відбувалося в руслі реалізації можливостей, які відкривав проголошений цісарем Австро-Угорщини 16 жовтня Маніфест «До моїх вірних австрійських народів»¹⁴. Революційним воно було за змістом, адже відновлювало національну форму державності на західноукраїнських землях, вперше від 1340 р. Дії Центрального Військового Комітету на чолі з Дмитром Вітовським в ніч з 31 жовтня

¹¹ *Левицький К.* Великий зрив. До історії Української державності від березня до листопада 1918 року на підставі спогадів і документів. – Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2018. – 127 с.

¹² *Гуцуляк М.* Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України: зі спогадами і життєписами членів комітету виконавців Листопадового Чину. – Нью-Йорк, 1973. – 407 с.

¹³ Інформація газети «Діло» про утворення Української Національної Ради і затвердження її статуту // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-т. / Кер. роботи і від. ред. *О. Карпенко*. Т.1. – Івано-Франківськ: В-во «Лілея-НВ». – С. 186–187.

¹⁴ Маніфест цісаря Австро-Угорщини Карла I Габсбурзького «До моїх вірних австрійських народів» // Діло. – 1918–1919 жовт.; // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти том. / Кер. роботи і від. ред. *О. Карпенко*. Т.1. – Івано-Франківськ: В-во «Лілея-НВ». – С. 174–175.

на 1 листопада 1918 р. були спрямовані на те, щоб утвердити владу Української держави як у Львові, так і в краї загалом, а з іншого боку, – протистояти протиправним діям польської сторони щодо анексії Східної Галичини, запланованої на 1 листопада цього ж року.

Більше того, після збройного встановлення влади Української держави в краї в ніч з 1 на 2 листопада 1918 р. австро-угорський намісник Галичини граф Гуйн передав усю повноту влади своєму заступникові Володимиру Децикевичу. А той, як відомо, в цілком легітимний спосіб делегував усі владні повноваження УНРаді, легітимізуючи тим самим як її саму, так і Українську державу, вищим законодавчим органом якої вона була. Таким чином, західноукраїнські політики, не марячи революційними теоріями заради самих революційних перетворень, йшли шляхом національного державотворення за всіма канонами як внутрішньодержавного, так і міжнародного права. Про це, власне, писав і Данило Богачевський у своїй доповіді «Ідеологічні основи листопадових днів», присвяченій 40-річчю ЗУНР: «з уваги на маніфест цісаря Карла не може бути мови про яку-небудь революцію, бо ж не ходило ані про насильну зміну форми правління, ані про відорвання частини території від цілості, а тільки про розумне й доцільне використання тієї неповторної нагоди та виконання легально признаного права і то міжнародного права (14 точок Вилсона)...Роблення революції ради самої революції замість творення держави, є не тільки зовсім зайве, але й скрайньокарігідне»¹⁵. До речі, революційний характер листопадових подій 1918 року (щонайменше – за формою), ставлять під сумнів і сучасні дослідники ЗУНР¹⁶.

Аналізуючи сучасну історіографію західноукраїнської держави, Ю. Сливка звернув увагу на «тривожну тенденцію», що полягає в недооцінці заяви цісаря від 16 жовтня 1918 р. про

реорганізацію монархії у федеративну державу та ухвалу УНРади 18 (19) жовтня про об'єднання всіх українських земель Австро-Угорщини в Українську державу, яка оголошувалася суб'єктом міжнародних відносин. Вчений наголошує на тому, що з точки зору українців усе те, що відбувалося наприкінці жовтня – на початку листопада 1918 р., мало законний характер, а спроби перешкодити реалізації названих актів і були намаганням насильно захопити владу на чужій території¹⁷.

З іншого боку, потребує уточнення чи визначення умов уживання самого терміну «Листопадовий зрив». Маємо на увазі наступне. Академічний тлумачний словник української мови трактує «зрив» як «дію за значенням зривати, зриватися», або як «невдачу, провал у здійсненні якоїсь справи, задуму»¹⁸, тобто, несе в собі негатив. Тому вживати сам термін доцільно винятково в історичному контексті. А в сучасних працях наукового характеру, підручниках, посібниках більш коректним, на наш погляд, було б уживання означення, що виражає зміст самого явища – збройне встановлення влади українцями в краї.

Нарешті, повноцінною складовою оновленого концепту революції на західноукраїнських землях мала б стати і нова хронологія процесу.

Проблема хронології Листопадової революції на західноукраїнських землях мала б слугувати тим інструментом, який дасть змогу глибше вивчити, означити і простежити процес боротьби за становлення і утвердження національної державності в Галичині. Ця революція розглядається сучасними вченими в контексті соборницької боротьби українства за власну державу в ході Української революції початку ХХ століття. Її нижня межа, як правило, встановлюється дослідниками або 18–19 жовтня, або 31 жовтня – 1 листопада 1918 року. Верхня, як правило, визначається 13 листопада 1918 року,

¹⁵ Богачевський Д. Ідеологічні основи листопадових подій. – Філадельфія: Осередок Праці НТШ, 1959. – С. 1–2.

¹⁶ Монолатій І. До питання про характер (не)революційного руху в Східній Галичині в 1918 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2537-ivan-monolatij-do-pitannya-pro-kharakter-ne-revoljutsijnogo-rukhu-v-skhidnij-galichini-v-1918-r>

¹⁷ Сливка Ю. Етапи та головні напрями дослідження ЗУНР в українській історіографії / Ю. Сливка // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 3–9.

¹⁸ Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 3. – С. 701.

коли «Тимчасовим основним законом про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії» було проголошено нову державу – ЗУНР. Таким чином, процес корінних змін у суспільстві, у його державному устрої фактично ототожнюється лише зі становленням української влади на частині західноукраїнських земель.

Зі всього видно, що поняття «Листопадова 1918 р. національно-демократична революція» у часовому відношенні не обмежується вказаним місяцем, тим більше подіями 1 листопада 1918 р. у Львові, а охоплює ширші, хоча й чітко на сьогодні ще не визначені хронологічні рамки. Намагання сучасних істориків пов'язати генезу ЗУНР із Центральною Радою дає зручні підстави для її розгляду як складової Української революції. Сукупність подій, що позначають це явище, загалом зрозуміла: їх зміст пов'язаний з військово-політичними приготуваннями, пов'язаними з переобранням влади, та складними відносинами між Віднем і Львовом.

Виникнення української державності у жовтні 1918 р. не може бути потрактоване, як таке, що легко дісталось «з доброї руки» цісаря Австро-Угорщини. Відомому Маніфесту Карла I «До моїх вірних австрійських народів» передувала тривала національно-визвольна боротьба українців Австро-Угорщини, яка перейшла у завершальну організаційну стадію з початком Першої світової війни. Створення і діяльність Легіону Українських січових стрільців як першої національної бойової формації стало яскравим проявом революційних перетворень на західноукраїнських землях. У цей же час виникають подібні військові формування національного характеру й у таких на той час «недержавних націй», як от польська, що ставили собі за мету відродження власного державного організму. Саме з початком Першої світової війни пов'язаний спалах так званої Великої Східноєвропейської революції, що покликала до життя національні польську, полінаціональні чехословацьку, югославську держави. Не стала винятком у цьому контексті й українська нація, зокрема та її частина, що населяла західні етнічні землі. Таким чином, існують всі підстави визначати нижню межу Листопадової революції серпнем-вереснем 1914 р.

Стосовно верхньої межі слід зауважити таке. З проголошенням ЗУНР революція не завершилася. Трансформації політичного, державотворчого, соціально-економічного, національно-культурного характеру на західноукраїнських землях у революційному русі продовжувалися і після 13 листопада 1918 р. Змінювалися назви держави, її статус, політичний устрій, була втрачена територія. Однак боротьба наполегливо продовжувалася на дипломатичному фронті аж до 14 березня 1923 р. – офіційного рішення Ради послів Антанти щодо передання Польщі права на підмандатне управління українською Галичиною¹⁹. Після цього останнє національне державне українське утворення часів Української революції припинило своє існування, що, вважаємо, і завершило процес революції.

Таким чином, хронологічними межами «Листопадової революції» слід вважати не жовтень-листопад 1918 р., а серпень-вересень 1914 – березень 1923 рр. Цей період поділявся на три основні етапи:

1. Підготовчий (серпень-вересень 1914р. – жовтень 1918 р.)
2. Державотворчий (жовтень 1918р. – квітень 1921р.)
3. Завершальний (квітень 1921р. – березень 1923р.).

Така періодизація, не претендуючи на універсальність, загалом корелюється з етапами загальноукраїнського революційного процесу національного характеру (окрім останнього з них). Водночас, саме остання фаза революції на західноукраїнських землях продовжує Українську національну революцію до березня 1923 р.

Це, на наше переконання, спонукає до внесення корективів у періодизацію Української революції, як загальнонаціонального процесу, визначаючи її у межах серпень 1914 р. – березень 1923 р. Такий підхід уможливорює її інтерпретацію як складову загальноєвропейського революційного процесу, а значить – його рівноцінного суб'єкта, а не одного з об'єктів революції в сусідній країні, що була метрополією. Це стане реальним кроком до відмови від впливу так званого «руського мира» в українській історичній науці. При цьому наголосимо: не політичні амбіції чи ідеологічні передумови стають

¹⁹ *Соляр І. Я.* Ради Послів рішення від 15 березня 1923 року про Східну Галичину [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Rady_posliv.

визначальними у такому випадку, а повернення шляху національної історії з маргінесів у загальноєвропейське русло.

Процес пошуку оптимальної періодизації для революції початку ХХ ст. триває не тільки в національній історіографії. Так, відомий вчений Андреа Граціозі взагалі пропонує визначити межі загальноєвропейської революції 1905–1956 рр.²⁰ Деякі сучасні зарубіжні дослідники, зокрема Д. Ралі, Д. Сенборн, Д. Смеле, Е. Енгельштейн, які працюють над вивченням проблем зокрема Російської революції, пропонують визначити її хронологічні межі включно з Першою світовою війною і до середини 20-х років ХХ століття²¹.

Одразу зазначимо, що викладений нами підхід до хронології Української революції не є оригінальним. Ще 1999 р. львівський вчений Ярослав Грицак у часописі «Україна модерна»²² запропонував нову хронологію революційних подій в Україні початку ХХ ст., що ґрунтується на теоретичних і методологічних засадах розгляду історичного процесу як загальноєвропейського, запропонованих зарубіжними науковцями (Р. Марком, А. Адамсом, А. Армстронгом, С. Гутієром, М. фон Гагеном)²³.

Використовуючи історичну спадщину української історіографії, Я. Грицак спирався також

на праці І. Лисяка-Рудницького, Романа Шпорлюка²⁴. Саме їм, як стверджує вчений, належить теза про можливість застосування до Української революції нижньої хронологічної межі, пов'язаної з виникненням перших національних військових формувань в ході Великої війни за аналогію з поляками і чехами. «Так само як поляки, чехи і словаки пов'язують початок своїх відповідних національних революцій з діяльністю Пілсудського та його легіонів (а рівно ж з діяльністю Дмовського по іншій стороні барикади) у польському випадку та діяльністю Масарика і Крамаржа – також у 1914–1915 рр. – у чеському випадку, так само українці можуть розглядати 1914 р. як відправну точку своєї революції»²⁵.

Що стосується верхньої межі, то тут спостерігаються суттєві розбіжності у національній історіографії. Традиційним і найбільш поширеним є підхід у її визначенні березнем 1921 р. – підписанням так званого Ризького миру, за яким міжнародного визнання набувала Українська Соціалістична Радянська Республіка – маріонеткова проросійська держава. 14 березня 1923 р. як кінцева дата Української революції лише в останні десятиріччя набуває поширення в національній історіографії, ще не є усталеною і залишається доволі дискусійною.

²⁰ *Граціозі Андреа*. Війна і революція в Європі 1905–1956 рр. Пер. з італійської *М. Прокопович*. – К.: В-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 352 с.

²¹ Donald Raleigh «Experiencing Russia's Civil War. Politics, Society, and Revolutionary Culture in Saratov, 1917–1922», 2002. – 423 p.; Joshua Sanborn «Imperial Apocalypse. The Great War and the Destruction of the Russian Empire», 2014–288 pp.; Jonathan Smele «The «Russian» Civil Wars, 1916–1926: Ten Years That Shook the World», 2016–480 p.; Lora Engelstein «Russian Flames: War, Revolution, Civil War, 1914–1921», 2017. – 856 p.; Дудко О. Насильства і війни [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.lvivcenter.org/uk/chronicle/news/2845-2018-08-31-wwi-dudko-review>

²² *Грицак Я.* Українська революція 1914–1923 рр.: нові інтерпретації // Україна модерна. – 1999. – № 2–3. – С. 254–269.

²³ Mark R. Dieges *cheiteme Staats versuche // Ukraine: Gegen wartund Geschich teeines neuen Staates / Hrg. von G. Hausmann und A. Kappeier. Baden-Baden, 1993. S. 82–99; Adams A.E. The Great Ukrainian Jacquerie // The Ukraine, 1917–1921: A Study in Revolution / Ed. by Taras Hunczak. Cambridge, Mas., 1977. P. 247–270; Armstrong A. Myth and History in the Evolution of Ukrainian Consciousness // Ukraine and Russia in Their Historical Encounter / Ed. by P. J. Potichnyj, M. Raeff, J. Pelenski, G.N. Zekulin. Edmonton, 1992. P. 125–127; Guthrie S. L. The Popular Base of Ukrainian Nationalism in 1917 // Slavic Review. 1979. Vol. 38. № 1. P. 30–47; Eley G. Remapping the Nation: War, Revolutionary Upheaval and State Formation in Eastern Europe, 1914–1923 // Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective / Ed. by H. Aster and P. J. Potichnyj. 2nd Ed. Edmonton, 1990. P. 205–246; Hagen-von, M. The Dilemmas of Ukrainian Independence and Statehood, 1917–1921 // The Harriman Institute Forum. 1994. – Vol. 7. – № 5. – P. 7–11.*

²⁴ *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. В 2 т. Том I. / Пер. з англ. *М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дециці, Г. Киван, Е. Панкєєвої*. – К.: Основи, 1994. – 554 с.; Szporluk R. Review // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States. 1978–1980. Vol. XIV. № 37–38. P. 267–271.;

²⁵ *Грицак Я.* Українська революція 1914–1923 рр.: нові інтерпретації // Україна модерна. – 1999. – № 2–3. – С. 254–269.

У час відзначення сторіччя Української революції проблема її хронології стає все актуальнішою, набуває розуміння і поширення в академічних наукових колах²⁶, залишається зоною активного інтелектуального осягнення²⁷, а також чинником формування самодостатньої національної історіографії²⁸.

Висновки

Отже, стрижневими підвалинами оновленого концепту національно-демократичної революції на західноукраїнських землях є її сприйняття і конструювання в контексті загально-континентального процесу боротьби європейських народів за своє національне визволення і державне самоствердження у період Першої світової. Виходячи з такого підходу, нижню межу цього процесу (національно-визвольні змагання на західноукраїнських землях) і явища (Листопадова 1918 року національно-демократична револю-

ція) слід не лише об'єднати, а й взаємно детермінувати, розглядаючи їх в контексті тяглості і неперервності. Вважаємо за можливе використання в такому випадку терміну "*Національно-демократична революція на західноукраїнських землях 1914–1923 рр.*".

З іншого боку, з такого трактування хронологічних меж національно-демократичної революції на західноукраїнських землях логічно випливає потреба уточнення меж усієї Української революції другого-третього десятиріччя ХХ століття. Насамперед тому, що її складовою і невід'ємною частиною є революційні події на західноукраїнських землях цього періоду. З іншого боку, саме ці події і розширюють межі власне Української революції у її загальнонаціональних масштабах, утворюють її парадигму як національно-визвольну, національно-державницьку, соборницьку.

References

Velykochyi V. Dzherela dovyvchennia derzhavnoho budivnytstva v ZUNR: monohrafiia. Ivano-Frankivsk: Plai, 2003. – 278 s.; Velykochyi V. Ukrainka istoriografiiia suspilno-politychnykh protsesiv u Halychyni 1914–1919 rr.: monohrafiia. Ivano-Frankivsk: Vydavnycho-dyzainerskyi viddil Tsentruin formatsiinykh tekhnologii Prykarpatskohonats. un-tuim. Vasyliya Stefanyka, 2009. – 812 s.

Mizhnarodna naukova konferentsiia, prysviachena 75-richchiu Zakhidnouk-rainskoi Narodnoi Respubliki, 1–3 lystopada 1993 r.: materialy. – Ivano-Frankivsk, 1993. – 175 s.

Zakhidno-Ukrainska Narodna respublika: istoriia i suchasnist // Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. – Lviv, 2000. Vyp. 6. – 374 s.

Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. – Vyp. 18: Zakhidno-ukrainska

narodna respublika: Do 90-richchia utvorennia / NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha – Lviv, 2009.

Halychyna. Naukovyi i kulturno-prosvitni kraieznavchy ichasopys. Do 95-richchia utvorennia Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi Respubliki. 2014. Ch. 25–26. 420 s.

Levytskyi K. Velykyi Zryv / K. Levytskyi. – Lviv: Chervona Kalyna, 1931. – 150 s.; Lozynskyi M. Halychyna v rr. 1918–1920. – Niu-York: Chervona Kalyna, 1970. – 228 s.; Makukh I. Na narodni i sluzhbi. – Detroit, 1958. – 628 s.; Sokhotskyi I. Budivnychi novitnoi ukrainskoi derzhavnosti v Halychyni // Istorychni postati Halychyny XIX–XX st. – Niu-York-Paryzh-Sidnei-Toronto: B-kaukrainoznavstva, 1961. – S. 76–247; Tsehelskyi L. Vid legend do pravdy. Spohady propodii v Ukraini, zviazani z pershymlystopada

²⁶ *Басара-Телищак Г. Б., Скальський В. В.* Міжнародна наукова конференція «Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.)» // Український історичний журнал. – 2017. – № 3. – С. 208–2013. *Водотика Т., Скальський В.* Переосмислення Революції 1917 року: війна, революція і державність в Україні // Україна модерна. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uamoderna.com/event/vodotyka-skalsky-about-revolution>.

²⁷ *Гоцуляк В. В.* Сучасні інтерпритації історіографії Української революції 1917–1921 рр. // Вісник Черкаського університету. – 2017. – №1. – С. 7–23; *Капелюшний В.* «Українська революція 1917–1921 рр.» у шкільних підручниках та навчальній літературі з історії України: історіографічні та загально-педагогічні аспекти. // Етнічна історія народів Європи. – 2017. – Вип. 51. – С. 65–70.

²⁸ *Соляр І.* Українська революція 1914–1923 рр. в національній пам'яті галичан у міжвоєнний період ХХ ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів – 2017. – Вип. 29: Primumagere. Ювілейний збірник на пошану Миколи Литвина. – С.157–164.

1918 roku. – Niu-York ; Filiadelfiia, 1960. – 313 s.; Chubatyi M. Derzhavnyiladna Zakhidni i Oblasty Ukrainskoi Narodnoi Respublyky. – Lviv, 1921. – 52 s.

Velykochyi V. Velyka Skhidnoievropeiska revoliutsiia, Pershasvitova viina i Halychyna (Ukrainska istoriohrafiiia suspilno-politychnykh protsesiv. Bibliohrafiiia). – Ivano-Frankivsk: VydavetsKushnir H.M., 2014. – 180 s.

ZUNR: istoriia, postati, chyn =: bibliohr. pokazhch. / OUNB im. I. Franka; uklad. V. Dvolitka; red. H. Horban; avt. vstup. st. I. Monolatii; vidp. zavyp. L. Babii. – Ivano-Frankivsk, 2018. – 48 s.

Karpenko O. Yu. Lystopadova 1918 r. natsionalno-demokratychna revoliutsiia na zakhidnoukrainsky khzemliakh / O. Yu. Karpenko // Ukrainsky iistorychnyi zhurnal. – 1993. – Ch. 1. – S. 18–21.

Soldatenko V. F. Ukrainska revoliutsiia. Istorychni narys. – K.: Lybid, 1999. – 976 s.; *Soldatenko V. F.* Ukrainska revoliutsiia: kontsepsiia ta istoriohrafiiia. – K.: Knyha Pamiati Ukrainy, 1997. – 441 s.

Verstiuk V. Peredmova // Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyirukh. Berezen–lystopad 1917 roku: dok. i m-ly / uporiad. V. Verstiuk (ker.) tain. – K., 2003; *Verstiuk V.* Ukrainska revoliutsiia: doba Tsentralnoi Rady / V. Verstiuk // Ukrainskyi istorychnyizhurnal. – 1995. – № 6. – S. 66–78; Dyrektoriia, Rada Narodnykh Ministriv Ukrainskoi Narodnoi Respubliky 1918–1920: Dokumenty i materialy. U 2 t. / Red. kol.: V. Verstiuk (vidp. red.), O. Boiko, R. Pyrih, N. Makovska; Uporiadn.: V. Verstiuk (kerivnyk), H. Basara-Tylishchak, V. Boiko, O. Boiko, A. Hrytsenko, O. Kudlai, N. Makovska, O. Mykhailova, T. Ossshashko, O. Shchus. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchy khorhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy; Doslidnyiinstytutsuchasnoiukrainsko-iistorii (Filadelfiia). – T. 1. – K.: Vyd-vo Oleny Telihiy, 2006. – 688 s.

Andrusyshyn B.I. Soldatenko V.F. Ukrainska revoliutsiia: kontsepsiiaistoriohrafiiia. – K.: Poshukovo-vydavnycheahenstvo «Knyhapamiati Ukrainy», Vydavnychiy tsentr «Prosvita», 1999. – 508 s. // UIZh, 2000, № 3 – S. 137–143.

Narysy istorii ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv / Red. kol.: V.A.Smolii (holova), H.V.Boriak, V.F. Berstiuk, S.V. Kulchytskyi, V.M. Lytvyn, R.Ia. Pyrih, O.P. Reient, O.S. Rublov, V.F. Soldatenko, Yu.I. Tereshchenko. NAN Ukrainy. Instytutistorii Ukrainy. – K.: NVP «Vydavnytstvo «Naukovadumka» NAN Ukrainy», 2011. – Kn. 1. – 390 s.; Narysy istorii ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv / Red. kol.: V. A. Smolii (holova), H. V. Boriak, V. F. Berstiuk, S. V. Kulchytskyi, V. M. Lytvyn, R. Ya. Pyrih, O. P. Reient, O. S. Rub-

lov, V. F. Soldatenko, Yu. I. Tereshchenko; Avt. kol.: O. D. Boiko, V. F. Berstiuk (kerivn.), V. I. Holovchenko, H. H. Yefimenko, S. V. Kulchytskyi, O. I. Lupandin, O. V. Mykhailova, T. S. Ostashko, O. I. Pavlyshyn, R. Ya. Pyrih, O. S. Rublov, V. V. Skalskyi, V. F. Soldatenko. NAN Ukrainy. InstytutistoriiUkrainy. – Kn. 2. – K.: NVP «Vydavnytstvo «Naukovadumka» NAN Ukrainy», 2012. – 464 s.

Levytskyi K. Velykyzryv. Do istorii Ukrainskoi derzhavnosti vid bereznia do lystopada 1918 roku na pidstavi spohadiv i dokumentiv. – Ivano-Frankivsk: «Lileia-NV», 2018. – 127 s.

Hutsuliak M. Pershyi Lystopad 1918 roku na Zakhidnykh Zemliakh Ukrainy: zispohadamy i zhyttiepysamy chleniv komitetu vykonavtsiv Lystopadovoho Chynu. – Niu-York, 1973. – 407 s.

Informatsiia hazety «Dilo» proutvorennia Ukrainskoi Natsionalnoi Rady i zatverdzhenniayi i statutu // Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Dokumenty i materialy u 5-ty tom./ Ker. roboty i vid. red. O. Karpenko. – T.1. – Ivano-Frankivsk: V-vo “Lileia- NV”. – 582 s.

Manifest tsisaria Avstro-Uhorshchyny Karla I Habsburzkoho “Domoikhvirny khavstriiskykh narodiv”// Dilo. – 1918–1919 zhovt.; // Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Dokumenty i materialy u 5-ty tom./ Ker. roboty i vid. red. O.Karpenko. – T.1. – Ivano-Frankivsk:V-vo “Lileia- NV”. – S. 174–175.

Bohachevskyi D. Ideolohichni osnovy lystopadovoy khpodii. Filiadelfiia: OseredokPratsi NTSh, 1959. S. 1–2.

Monolatii I. Do pytannia prokharakter (ne)revoliutsii nohorukhu v Skhidnii Halychyni v 1918 r. [Elektronnyi resurs] // Rezhymdostupu: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2537-ivan-monolatii-do-pitannya-pro-kharakter-ne-revolutsijnogo-rukhu-v-skhidnij-galichini-v-1918-r>.

Slyvka Yu. Etapy ta holovni napriamy doslidzhen-nia ZUNR v ukrainskiiistoriohrafii / Yu. Slyvka // Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalnasvidomist, derzhavnist. – Lviv, 2000. –Vyp. 6. – S. 3–9.

Slovyk ukrainskoi movy: v 11 tt. / AN URSR. Instytut movoznavstva; zared. I. K. Bilodida. K.: Naukovadumka, 1970–1980.–T. 3. – S. 701.

SoliarI.Ia. Rady Poslivrishenniavid 15 bereznia 1923 roku pro Skhidnu Halychynu [Elektronnyiresurs] // Rezhymdostupu: http://www.history.org.ua/?termin=Rady_posliv.

Hratsiozi Andrea. Viina i revoliutsiia v Yevropi 1905–1956 rr. Per. zitaliiskoi M. Prokopovych. K.: V-voSolomiiPavlychko “Osnovy”, 2005. – 352 s.

Donald Raleigh «Experiencing Russias Civil War. Politics, Society, and Revolutionary Culture in Saratov, 1917–1922», 2002. – 423 r.; Joshua Sanborn «Imperial Apocalypse. The Great War and the Destruction of the Russian Empire», 2014. – 288 r.; Jonathan Smele «The «Russian» Civil Wars, 1916–1926: Ten Years That Shook the World», 2016. – 480 r.; Lora Engelstein «Russian Flames: War, Revolution, Civil War, 1914–1921», 2017. – 856 r.; Dudko O. Nasylstva i viiny [Elektronnyy resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.lvivcenter.org/uk/chronicle/news/2845-2018-08-31-wwi-dudko-review>.

Hrytsak Ya. Ukrainska revoliutsiia 1914–1923 rr.: novi interpretatsii // Ukraina moderna. 1999. – № 2–3. – S. 254–269.

Mark R. Diegescheitete Staatsversuche // Ukraine: Gegenwart und Geschichte eines neuen Staates / Hrg. von G. Hausmann und A. Kappeier. Baden-Baden, 1993. – S. 82–99; Adams A.E. The Great Ukrainian Jacquerie // The Ukraine, 1917–1921: A Study in Revolution / Ed. By Taras Hunczak. Cambridge, Mas., 1977. – P. 247–270; Armstrong A. Myth and History in the Evolution of Ukrainian Consciousness // Ukraine and Russia in Their Historical Encounter / Ed. by P. J. Potichnyj, M. Raeff, J. Pelenski, G.N. Zekulin. Edmonton, 1992. P. 125–127; Guthier S. L. The Popular Base of Ukrainian Nationalism in 1917 // Slavic Review. 1979. Vol. 38. № 1. P. 30–47; Eley G. Remapping the Nation: War, Revolutionary Upheaval and State Formation in Eastern Europe, 1914–1923 // Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective / Ed. by H. Aster and P. J. Potichnyj. 2nd Ed. Edmonton, 1990. P. 205–246; Hagen von, M. The Dilemmas of Ukrainian Independence and Statehood, 1917–

1921 // The Harriman Institute Forum. 1994. Vol. 7. № 5. – P. 7–11.

Lysiak-Rudnytskyi I. Istorychniese. V 2 t. Tom I. / Per. z anhł. M. Badik, U. Havryshkiv, Ya. Hrytsaka, A. Deshchytisi, H. Kyvan, E. Pankeievoi. K.: Osnovy, 1994. – 554 s.

Szporluk R. Review // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States. 1978–1980. Vol. XIV. № 37–38. – P. 267–271.

Basara-Telishchak H.B., Skalskyi V.V. Mizhnarodna naukova konferentsiia «Revoliutsiia, deravnist, natsiia: Ukraina nas hliakhu samostverdzhennia (1917–1921 rr.)» // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 2017. – № 3. – S. 208–2013.

Vodotyka T., Skalskyi V. Pereosmyslennia Revoliutsii 1917 roku: viina, revoliutsiia i derzhavnist v Ukraini // Ukraina moderna. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <http://uamoderna.com/event/vodotyka-skalsky-about-revolution>.

Hotsuliak V.V. Suchasni interpretatsii istoriohrafii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. // Visnyk Cherkaskoho universytetu. 2017. №1. S. 7–23.

Kapeliushnyi V. «Ukrainska revoliutsiia 1917–1921 rokiv» u shkilny khpidruchnyk kakhtanavchalnii literaturi z istorii Ukrainy: istoriohrafichni ta zahalno-pedahohichni aspekty. // Etnichna istoriia narodiv Yevropy. 2017. Vyp. 51. – S. 65–70.

Soliar I. Ukrainska revoliutsiia 1914–1923 rokiv v natsionalnii pamiaty halychan u mizhvoiennyi period KhKhstolittia // Ukraina: kulturna spadshchyna, natsional nasvidomist, derzhavnist. Lviv, 2017. Vyp. 29: Primomagere. Yuvileinyi zbirnyk naposhanu Mykoly Lytvyna. – S. 157–164.